

Gérard Roche

Malraux och Trotskij: Ett möte mellan Myten och Historien

Ur *Cahiers Léon Trotsky* n 31, september 1987.*

Det är anmärkningsvärt att både André Malraux och André Breton, var och en på sitt sätt, inför Trotskij's historiska personlighet skulle tala om Kung Lear från Shakespeares skådespel. För den berömda amerikanske litteraturkritikern Edmund Wilson talade Malraux om "Trotskij's drag av Lear"¹ och om den tragiska storheten i hans ensamhet. Under båtfärden tillbaka till Frankrike 1938 försökte André Breton förklara det "Cordeliakomplex" han känt av inför den landsflyktige i Mexiko, som han beundrade och satte lika högt som Lautréamont och Rimbaud. I *Litteratur och Revolution* skrev Trotskij om Shakespeares dramer att "den individuella lidelsen [förs] till en så hög spänning att den blir större än individen, blir överpersonlig och omformas till ett öde av ett visst slag".² Malraux, som ännu inte läst dessa rader, men säkerligen inte skulle ha avfärdat dem, skrev ett år efter sitt möte med Trotskij att dennes närvaro "ställde tänkandet inför en av de svåraste frågorna: om förhållandet mellan karaktären och ödet".³

Men medan Breton tillsammans med Trotskij just författat *Manifest för en oberoende revolutionär konst* hade Malraux för sin del bränt alla broar med den landsflyktige efter en häftig polemik om Moskvarättegångarna. Ändå var författaren till *Människans lott*^{**} starkt fascinerad av Trotskij. Den kraft som bars fram i *Ryska revolutionens historia* framstod för författaren av samma dimension som i Michelets *Histoire de la Révolution française*. Trotskij var "Michelet minus generositeten [...]". Det finns en öppen famn hos Trotskij. Där finns ett djupt och ganska vackert broderskap, men det är ingen generositet", anförtrodde han Roger Stéphane.⁴ Denna fascination var minst lika stor som den som de Gaulle eller Mao skulle utöva på honom. Men Malraux anslöt sig inte till Trotskij's politiska kamp. Vad var karaktären på den dialog som uppstått mellan de båda? Hade Trotskij förstått författarens person och det speciella i hans värdesystem? Hur kom det sig att Malraux efter att ha kommit mycket nära inte bara Trotskij som person utan också Vänsteroppositionens politiska program i början av 1930-talet skulle avlägsna sig och i Spanien bli en trogen följeslagare till Folkfronten, dvs en politik som Trotskij bekämpade?

Denna dialog, och den heta och komplicerade relationen mellan de båda, uppvisade obestridligt sammanfallande uppfattningar, men som till sist ändå inte får skylta över två intellektuella hållningssätt, som befann sig på olika plan och som avslöjar väsensskilda filosofiska uppfattningar och förhållningssätt till livet.

Malraux, Trotskij och den kinesiska revolutionen

Det går inte att tala om Malraux och Trotskij utan att beröra den litterära och politiska debatt om den kinesiska revolutionen, som romanen *Erövrarna* gav upphov till. Vi tänker inte här behandla detta ämne på något mer djupgående sätt, det har för övrigt varit föremål för åtskilliga studier.

Malraux hade vid flera tillfällen förklarat, att den djupare bakgrunden till hans revolutionära engagemang fanns att söka i hans erfarenheter från Indokina: "Hela min revolutionära uppfattning har kolonialismen som grund och inte proletariatet. Allt handlar om Indokina. [...] Min självlärda

* Denna text av Gérard Roche presenterades ursprungligen vid *Rencontres internationales André Malraux*, som ägde rum i Angers den 6-10 november 1986.

¹ Edmund Wilson, *The Fifties*, Farrar, Strauss och Giroux, 1986. Utdrag återgivet i *Le Magazine littéraire*, n° 234, oktober 1986, sid. 26.

² Trotskij, *Litteratur och revolution*.

³ A Malraux, "Trotsky", *Marianne*, 25 april 1934.

^{**} *Människans lott* handlar – liksom *Erövrarna* – om den kinesiska revolutionen under 1920-talets andra hälft. Den första svenska översättningen kom ut 1934, en reviderad översättning 1969. – Red

⁴ Roger Stéphane, *André Malraux, entretiens et précisions*, Gallimard, 1984, sid. 157-158.

marxistiska skolning är också den knuten till Indokina.”⁵ På grund av detta går det att förstå Malraux´ fascination inför de stora händelser, som skakade Kina i mitten av 1920-talet och varför han valde att placera huvudpersonerna i *Erövrarna* mot bakgrund av den stora strejk/bojkott, som utbröt i Kanton och Hongkong i juni 1925.

Trotskij, som då befann sig i landsflykt på ön Prinkipo, hade några år tidigare i ledningen för Komintern fört en hård tendenskamp i den kinesiska frågan och slogs nu av romanens kvaliteter. Han sade sig beundra ”det täta och sköna” i boken och författarens ”originella och djärva” iakttagelser. Bokens betydelse låg inte bara i dess obestridliga konstnärliga värde, utan också, och framför allt, i att den utgjorde en källa till politiska lärdomar på högsta nivå om misslyckandet för strejken: lärdomar som fanns inrymda i själva berättelsen, utan att författaren var medveten om det, och i viss mening trots författaren.⁶ Detta oväntade möte mellan romanförfattarens skapande geni och den verkliga händelseutvecklingen i den kinesiska revolutionen gjorde starkt intryck på Trotskij. Men den tidigare ledaren för Röda armén ifrågasatte att Borodin skulle representera bolsjevikkaderns psykologi och särdrag. Borodin var inte någon typisk företrädare för Oktoberrevolutionens generation, tvärtom var han urtypen för thermidor, en cynisk och korrump representant för Stalins Komintern. Han förkroppsligade äventyraren, som trodde sig kunna manipulera massorna, medan revolutionen i själva verket inte kunde ske på beställning: det gick bara, skrev Trotskij, ”att ge ett politiskt uttryck åt dess inre krafter”. ”Den äventyrssökande funktionären ställer sig över den kinesiska nationens klasser. Han tror sig kallad att härska, besluta, befalla, oberoende av de inre sammanhang mellan de sociala krafterna som finns i Kina. [...] [han] bygger upp en politik som är baserad på tvetydigheter, [...] gör sig till svärdsbrukare och skrattar åt principer.”⁷

I huvudpersonerna i *Erövrarna* såg Trotskij samhällseliga symboler: den gamle Chen Dai, företrädare för högerflygeln inom Guomindang, förkroppsligade ”gammal kinesisk kultur översatt till europeisk kultur” och som mer fruktade revolutionen än de engelska imperialisternas ok. I motsats till detta avspeglade Hong massan av de förtryckta ”på väg att vakna upp”, men som inte kunde hitta rätt väg på grund av sådana som Borodin och Garin. Trotskij hade mycket väl insett Garins originalitet, en som stod närmare den revolutionära sorten än byråkraten, men, på grund av bristande skolning, ”en klåpare och övergående stjärna”.

Den dialog som uppstod kring *Erövrarna* vilade på ett missförstånd: Trotskij trodde att boken var ”en krönika i romanform om den kinesiska revolutionen” vars kvaliteter ”frättes ner av individualistiska överdrifter och estetiska nycker”. Malraux, som inte försummat något tillfälle att sprida myten om sitt deltagande i den kinesiska revolutionen 1926, kom i sitt svar till Trotskij med preciseringen, att romanen framför allt var ”en anklagelse mot människans lott” och att huvudbetoningen lagts på ”förhållandet mellan individer och ett kollektivt agerande, inte enbart på det kollektiva agerandet”. Enligt Malraux insåg inte hans kritiker att ”romanens optik dominerade romanen”.⁸ I själva verket var Malraux mer intresserad av Garin än av Borodin, som han betraktade som någon som helt och hållet tillhörde den rent politiska nivån. Garin däremot befann sig på ”den mänskliga nivån” och förkroppsligade gentemot Borodins ”nästan mekaniska” karaktär ”den tragiska dimension av ensamhet, som knappast existerar för en ortodox kommunist”.⁹ Garin var inte marxist, han ansåg inte marxismen vara ”någon vetenskaplig socialism”. I *Erövrarna* insåg Garin att ”kommunismen, liksom alla mäktiga doktriner, i själva verket är ett frimureri”.¹⁰ Trotskij, som i sin ungdom skrivit ett kritiskt arbete om frimureriet, som han var en svuren fiende till, och som 1922 obevekligt rensat bort de medlemmar av det franska kommunistpartiet som tillhörde frimurarna, kunde knappast undgå att rycka till när han läste dessa rader! Malraux hade dessutom på

⁵ Malraux till Pierre Galante, i Pierre Galante, *Malraux*, Le Cercle du Nouveau Livre, 1971, sid. 46.

⁶ Trotskij, [Den strypta revolutionen](#), 9 februari 1931.

⁷ [Om den strypta revolutionen och dess strypare. Ett svar till André Malraux](#), 12 juni 1931.

⁸ A Malraux, ”Réponse à Trotsky”, *Nouvelle Revue Française*, april 1933.

⁹ A Habaru, ”A Malraux nous parle de son œuvre”, *Monde*, 28 oktober 1931.

¹⁰ [Erövrarna](#), sid. 180 [sidhänvisningen till Tidens utgåva, 1977]

annat håll skrivit att den grundläggande frågan för Garin ”mindre handlade om att få klarhet i hur man deltar i en revolution än om hur man kan undgå vad han kallade det absurda [...] genom att fly in i det mänskliga”.¹¹ Säkert är att Trotskij hade svårt att förstå denna metafysiska sida av Garin, som mer liknade den plågade inre tillvaron hos Dostojevskij än en Gorkijs litterära universum. Garin var i grunden en metafysisk upprorsman. Något som, enligt vår uppfattning, den amerikanske litteraturkritikern Edmund Wilson väl förstått i en insiktsfull analys av Garins existentiella flykt in i revolutionen och där han jämfört Malraux´ romanfigur med René de Chateaubriand. Garin, ”dyster, plågad, enslig och upprorisk” söker i revolutionen ”det som Chateaubriand sökte i skogarna i den nya världen, i desperation klamrande sig fast vid sitt skrivbord på samma sätt som Byron klamrade sig fast vid sin expedition i Grekland”.¹² Malraux motsatte sig inte denna analys, utan uttryckte sin tacksamhet gentemot vad Wilson skrivit:

”Det ligger en del i vad Trotskij skriver om Garin och vad ni själv också säger. Kanske måste man ta hänsyn till en viss objektivitet. Skulle denna person vara marxist, förvisso inte. Kanske hade han fel, men det var så han var. [...] För det är helt säkert att objektiviteten inte är det främsta i mina böcker, och att *Erövrarna* är en ‘expressionistisk’ roman precis som, alla skillnader till trots, *Svindlande höjder* eller *Bröderna Karamazov*.”¹³

Men Malraux valde att svara Trotskij på det politiska planet. I sin artikel i tidskriften *Nouvelle Revue Française* i april 1931 hävdade han, att det 1925 varit omöjligt för det unga och svaga kommunistpartiet i Kina att upprätthålla en självständig existens. Samgåendet med det borgerligt nationalistiska Guomindang hade därför varit nödvändigt. Som han såg det skulle en vägran till samgående med Guomindang i onödan ha påskyndat en massaker på de kinesiska kommunisterna.

Trotskij var uppenbart besviken över Malraux´ svar, som tycktes honom ”ännu längre från proletariatet och revolutionen än han gör som konstnär”.¹⁴ Han ansåg det nu inte längre nödvändigt, som varit fallet i hans första artikel, att ”inympa marxismen” på Garin. Polemiken med Trotskij gjorde säkerligen intryck på Malraux och påverkade honom,

Man undrar nästan om inte Malraux när han skrev *Människans lott*, i någon mening ville replikera på Trotskij, och även andra kritiker, genom att väga in kritiken utan att ändå ta avstånd från sin egen ursprungliga uppfattning om händelserna.

Med *Människans lott* nådde Malraux inte bara en högre nivå konstnärligt utan också en bättre förståelse av de politiska frågorna kring revolutionen, något som romanens rikedom och komplexitet vittnar om. För att skriva boken hade Malraux fördjupat sig i den rikhaltiga politiska litteraturen om den kinesiska revolutionen och ur den öst upp ett avsevärt material, som han införlivat enligt sin berömda metod för att ”omvandla verkligheten”, något som han hämtat från Balzac. Åren 1930-1933 träffade han vid flera tillfällen medlemmar av *Ligue communiste*, Vänsteroppositionens organisation i Frankrike, läste deras tidningar, framför allt *La Vérité*, som han då och då stödde ekonomiskt, och *La lutte des classes*, där han kunde läsa den gamle kinesiske kommunistledaren Chen Duxius öppna brev, som skulle bli en viktig källa till information för honom och som han skulle använda sig av i *Människans lott*. Bland de olika politiska källorna till romanen, som vi kunnat upptäcka återfinns A Neubergs arbete *Det väpnade upproret*, utgivet 1931.¹⁵ Neuberg var pseudonym för en grupp som arbetade inom Kommunistiska internationalen. Flera kapitel ägnas upproren i Shanghai och Kanton och hade skrivits av medlemmar av Röda arméns generalstab, bl a den berömde generalen Gallen, som i Kina ägnat sig åt att utbilda Guomindangs styrkor. Flertalet av författarna till verket, bl a Tuchatjevskij, var i själva verket motståndare till Kominterns

¹¹ ”La question des *Conquéranrs*”, inlägg av Malraux i en debatt arrangerad av l’Union pour la Vérité, 8 juni 1929, i ”André Malraux”, *Cahiers de l’Herne*, 1982, sid. 34.

¹² Edmund Wilson, ”A Malraux”, *The New Republic*, 9 augusti 1933, återgivet i *The Shores of lights*, New York, 1979, sid. 566-572.

¹³ André Malraux till Edmund Wilson, 2 oktober 1933, *ibidem*, sid. 573-574.

¹⁴ Trotskij, [Om den strypta revolutionen och dess strypare. Ett svar till André Malraux.](#)

¹⁵ Gérard Roche, ”Malraux, Trotsky et la Révolution chinoise. Les thèses de l’Opposition de gauche” i *La Condition humaine*, *Cahiers Léon Trotsky*, n° 15, september 1983, sid. 40-70.

officiella linje i Kina. I förordet kritiserade för övrigt utgivarna de kapitel vars analys inte stämde överens med Kominterns linje. I *Det väpnade upproret* hade Malraux inte bara hittat en mängd tekniska och historiska informationer om upproret i Shanghai i mars 1927 utan även en politisk analys av orsakerna till nederlaget för den kinesiska revolutionen, som bekräftade vad han kunnat läsa i Vänsteroppositionens press och i Trotskijs artiklar.

Lucien Goldmann var den förste som, genom en strukturell analys av värderingarna i *Människans lott*, kunde påvisa betydelsen av "det trotskistiska perspektivet" i boken.¹⁶ I konflikten mellan revolutionärerna i Shanghai och Kominterns utsända, i motsättningen mellan "det trotskiserande begreppet *revolutionär gruppering* och det stalinistiska begreppet *disciplin*" framträdde en långt mer djupgående strategiska motsättningen mellan "den permanenta revolutionen" och "socialism i ett land". Men enligt vår uppfattning tar Lucien Goldmann miste när han hävdar att det är omöjligt att med säkerhet fastslå att författaren till *Människans lott* blivit påverkad av sin diskussion med Trotskij och att Malraux när han skrev romanen, trots dess "trotskistiska" perspektiv, när han skrev boken inte varit trotskist, utan tvärtom "begreppsmässigt" stått "ganska nära den stalinistiska hållningen".

Däremot anser vi att varken *Människans lott* eller *Erövrarna* går att reducera till romaner baserade på någon politisk tes. Trotskij insåg för övrigt mycket väl att Malraux i *Människans lott* behandlat de teman som alltid stått i centrum för honom: "liv och död, kärlek och heroism, individualitet och samhälle". I ett brev till den amerikanske förläggaren Clifton Fadiman, som bett honom komma med förslag på vilken fransk författare som borde ges ut i USA, skrev Trotskij om *Människans lott*:

"Det är en roman om mänskliga öden och enskilda passioner, där revolutionen förmedlar den yttersta gränsen av spänning. Individualisten och pessimisten höjer sig till sist över individualism och pessimism. Endast ett högt mål ovan individerna, som människan är redo att betala med sitt liv för, ger någon mening åt den mänskliga existensen – det är romanens yttersta innebörd och något som är främmande för filosofisk didaktik och som från början till slut förblir ett verkligt konstverk."¹⁷

"Den gamle på berget"

På grundval av de vittnesmål vi förfogat över verkar det som om det var Trotskij som, så fort han anlät till Frankrike i slutet av juli 1933, hade riktat en förfrågan till Malraux om att denne skulle komma på besök. Trotskij var helt entusiastisk över *Människans lott* och lät sin omgivning få vetskap om den beundran han kände inför författarens "balzaciska" snille. Han hade känslan av att ha omvänt en konstnär till Vänsteroppositionens sak. Den 7 augusti 1933 på aftonen kom Malraux till villan *Les Embruns*, "som vimlade av lärjungar". Han slogs av att höra dessa mellan sig kalla Trotskij "Den gamle", någon som han för egen del snabbt översatte till sägnens "Den gamle på berget".¹⁸ När Jean Vilar 38 år senare frågade vilket intryck den ansedde ledaren för Oktoberrevolutionen gjort svarade Malraux:

"Betydande. Hur som helst fullt motsvarande myten. Han gav ett iögonenfallande intryck av genialitet. Han talade en mycket bra franska och med en naturlig vältalighet, som helt skilde sig från politisk vältalighet. Inför honom kände man att man med säkerhet hade att göra med en mycket stor begåvning."¹⁹

Malraux hade också slagits av Trotskijs "örnansikte", som övergick till ett "barnansikte" då han skrattade. Malraux har på sitt vis skildrat de långa samtal, som ägde rum på kvällen den 7 augusti och under dagen den 8 augusti. Han har för övrigt framhållit att han i sin långa artikel i *Marianne* i april 1934 bara redovisat en del. I hans verk och olika intervjuer återfinns man för övrigt här och där mängder av anspelningar på det legendariska mötet med "den bländande vålnaden i Saint-Palais". Anspelningar och förtroligheter emellanåt påhittade, motsägelsefulla och till och med

¹⁶ Lucien Goldmann, *Pour une sociologie du roman*, Gallimard, 1964.

¹⁷ Trotskij till Clifton Fadiman, 9 november 1933, i Trotskij, *Œuvres*, 3. Publication de l'Institut Léon Trotsky, sid. 43-44.

¹⁸ A Malraux, *Antimemoarer*.

¹⁹ Jean Vilar, "Un entretien avec A Malraux", *Magazine littéraire*, n° 54, juli-augusti 1971.

diskutabla. Vi har inte här möjlighet till någon mer noggrann undersökning på en så minerad terräng. Det är knappast någon överraskning att samtalen i Saint-Palais handlade om de viktigaste frågorna som upptog författaren och som hos Trotskij fann en exceptionell återklang: konstnärligt skapande, kultur, militär strategi. Bland de olika ämnena fanns den grundläggande frågeställningen i *Människans lott* om förhållandet mellan individualism och kommunism. Hela den intellektuella hållningen hos Malraux vid detta tillfälle tenderade till ett dialektiskt överskridande av denna motsättning. Malraux låter en av personerna i *Erövrarna* säga att ”individualismen är en borgerlig sjukdom”.²⁰ 1923 hade Trotskij för sin del skrivit, men detta kände Malraux säkerligen inte till, att ”vår tids tragedi finns i konflikten mellan individen och kollektivet eller i konflikten mellan två fientliga kollektiv inom samma individ”.²¹ Malraux ställde följande fråga till Trotskij:

”Det är således ingen omöjlighet för er att erkänna individualismens beständighet under kommunismen; av en kommunistisk individualism lika skild från borgerlig individualism som, exempelvis, denna var från kristen individualism?”²²

Trotskij avvisade inte möjligheten av ”en kommunistisk individualism”, av en dialektisk lösning av konflikten, men han medgav på samma gång, att de svåra perioder Sovjetunionen upplevt, ”under planerna”, med nödvändighet missgynnade ”all individualism, även kommunistisk”. På Malraux’ fråga anförtrode Trotskij att han förväntade sig att kommunismen skulle leda till en ny människa. I hans ögon, skriver Malraux, ”var kommunismens möjligheter *oändliga*”. Ett år senare, i Moskva, skulle Malraux förklara att han trodde på ”en snar födelse av, inte individualism, utan en sovjetisk humanism analog med, men givetvis inte likartad, den som rått i Grekland, Rom och under Renässansen”.²³ Detta uttalande var förstuds oerhört ovarsamt ett halvår före Kirovaffären och den grymma kedja av avrättningar som skulle följa. Men Malraux’ övertygelse hade säkerligen också hämtat inspiration i Trotskij tillförsikt.

Den sista stora fråga som avhandlades innan de båda skildes åt var döden. Medan döden för författaren utgjorde en tragisk kraft, metafysisk, där människan var ställd inför sitt eget öde svarade Trotskij i egenskap av övertygad materialist. Jean van Heijenoort, Trotskij sekreterare, har gjort en gripande skildring av dessa sista ögonblick:

”På kvällen, innan de skildes åt, tog Trotskij och Malraux en promenad. Jag följde med. Vi kom fram till en brant udde som täckte havet. Solen hade just gått ner. Malraux’ ryckiga gester avtecknade sig mot den himmel som höll på att mörkna. Trotskij gester var precisa, kontrollerade, didaktiska, som hos någon som håller på att förklara något. Vid foten av udden slog havet mot klipporna. Sista ämnet för samtalet var döden. ’Det finns något som kommunismen aldrig kommer att kunna rå på, och det är döden’, var ungefärligen Malraux’ resonemang. Trotskij svarade: ’När en människa fullbordat den uppgift hon ställt sig, när hon gjort vad hon velat göra, är döden enkel.’”²⁴

Van Heijenoort uppger att Trotskij efter Malraux’ avfärd inte på något sätt kommenterade sina samtal med författaren. Trotskij sekreterare anger som främsta orsak brådskande politiska uppgifter såsom Oppositionens beslut att börja bygga upp en Fjärde international efter nederlaget för den tyska arbetarrörelsen, där Stalins politik bar ett tungt ansvar. Det är emellertid inte omöjligt att tänka sig att författarens attityd gjort Trotskij besviken: i varje fall bekymrade han sig över dennes politiska utveckling, som förde honom närmare Tredje internationalen än Vänsteroppositionen. Några månader efter Malraux’ besök bad Trotskij en av sina sekreterare att inte avslöja hans nya adress för författaren, som han bedömde som ”enträget uppvaktad av PCF” och som stod i färd med att bege sig till Sovjetunionen.

Men när den franska regeringen i april 1934 hotade med att utvisa Trotskij bidrog Malraux utan några som helst invändningar med sin intellektuella auktoritet och finansiellt stöd åt den kommitté

²⁰ [Erövrarna](#), sid 187

²¹ Trotskij, *Litteratur och revolution*.

²² Malraux, ”Trotsky”, *a.a.*

²³ Malraux, ”Déclaration à des journalistes russes”, augusti 1934, i ”Malraux”, *Cahiers de l’Herne*, sid. 286.

²⁴ Jean van Heijenoort, *Sept ans auprès de Léon Trotsky*.

som bildats under ledning av proletärförfattaren Marc Bernard. Den 4 maj deltog han, i Salle Albouy i Paris, på ett möte mot utvisningen av Trotskij. Han framträdde tillsammans med Pierre Frank, Gérard Rosenthal och Maurice Parijanine och höll ett flammande anförande, där han upprepade de stora dragen i den artikel han några dagar tidigare publicerat i *Marianne*.

Konsten är en erövring

Fram till 1934 försökte Malraux förena sin beundran för Trotskij med sitt engagemang bakom kommunistpartiet, som han ansåg vara mer effektivt i kampen mot fascismen. Först 1935, efter utgivningen av *Le Temps du mépris* och sedan Internationella författarkongressen till försvar av kulturen anordnats i Paris, började han ta avstånd från i varje fall Vänsteroppositionen om än inte från Trotskij personligen. Under Malraux' besök i Moskva mellan juni och september 1934 vittnar hans olika uttalanden om ett självständigt sätt att tänka, som obestriddligen skilde sig från Kominterns officiella teser, i synnerhet beträffande hans syn på konsten. På denna punkt råder inget tvivel om att Malraux kände sig mer befryndad med Trotskijs analys än med den nya teorin om "socialistisk realism", som avlöst den sekteristiska inriktningen med "proletär litteratur" inom RAPP (Föreningen för ryska proletärförfattare) och där Trotskij tidigt fördömt programmetoderna mot verkligt kreativa konstnärer och författare.

Inom AEAR försvarade Malraux originella och mycket personliga ståndpunkter, vilka, utan att vara identiska med Trotskijs, ändå stod för anmärkningsvärda likheter som förtjänar att framhållas. Vi anser det vara nödvändigt att påminna om att 1934 var Trotskijs teorier om konst och litteratur okända, för att inte säga misskända, och det skulle dröja ytterligare 30 år till, 1964, innan hans berömda arbete *Litteratur och revolution* blev översatt! Endast några brottstycken hade publicerats i *Clarté* och *La Vérité*. Inom AEAR var Breton ensam om att ha låtit sig påverkas, för övrigt inte utan en del försiktighetsåtgärder. Men Malraux hade fördelen av sitt långa samtal om konstnärligt skapande med författaren till *Litteratur och revolution*. När Malraux förklarade att "konsten följer sin egen logik, dessutom så mycket mer oförutsägbar genom att insikten om detta just är något som kännetecknar geniet"²⁵, låg han mycket nära den Trotskij som sagt att konstnärligt skapande "lyder sina lagar även när det medvetet ägnar sina tjänster åt en social rörelse".²⁶ För Malraux låg inget värde i att "betrakta litteratur som tillämpning av en doktrin".²⁷ Han avfärdade likaså "den gamla chimären om en konst ledd av och underställd massorna". Går det här att låta bli att tänka på den Trotskij, som bekämpat anhängarna till en proletär kultur och tagit avstånd från deras "laboratoriemetoder", som var "avskurna från det konstnärliga skapandets levande rörelse"? Konstnärligt skapande tål inga krav och behöver frihet. Men, säger Malraux, den frihet som räknas för en konstnär är inte "frihet att göra vad som helst: det är friheten att göra vad han vill göra".²⁸ Även här är samstämmigheten total mellan Malraux och Trotskij, som den senare också skulle bli det med Breton, i Coyoacán.

Trotskij och Malraux hade en gemensam syn på kulturen och den i allt väsentligt dynamiska process genom vilken mänskligheten historiskt skulle tillägna sig den. När Malraux i London 1936 fastslog att "kulturarvet överförs inte, det erövrar"²⁹ var det som ett eko av det Trotskij sagt till honom i Saint-Palais att "mänskligheten överger aldrig vad den en gång erövrat". För författaren var konsten, och kulturen, en permanent erövring för att "omvandla ödet till medvetenhet", dvs, som Malraux åter säger, "utsträcka ända till det yttersta i mänskligt vetande det sätt människan strä-

²⁵ A Malraux, "Sur l'héritage culturel", anförande i London, 21 juni 1936, *Commune*, n° 37, september 1936.

²⁶ Trotskij, "Konsten och revolutionen", brev till *Partisan Review*, 17 juni 1938, i *Litteratur och revolution*

²⁷ Malraux, "Discours de compte-rendu du Congrès des Ecrivains soviétiques", 23 oktober 1934, *Cahiers de l'Herne*, sid. 289-293.

²⁸ Ibidem.

²⁹ "Sur l'héritage culturel", *a.a.*

var efter att bli mer människa, de oändliga möjligheterna att få svar på de avgörande frågorna”.³⁰ För Malraux var ”införlivandet av ett kulturarv i sig en skapande akt”:

”På samma vis som det borgerliga samhället övertog arvet från feodalt tänkande, genom att modifiera det bara på grund av att det var det som stod för övertagandet, kommer proletariatet på samma sätt att överta det kulturella arvet från det förgångna, genom att modifiera det. Ett konstverk är ingen sten, det är ett sädeskorn som förändras i förhållande till den jordmån man låter det gro i. Men det går att påverka groendet.”³¹

Här ansluter sig konstnärens sätt att tänka, uttryckt i poetisk form, på ett häpnadsväckande sätt till den store marxistiske teoretikerns:

”För att mer konkret förklara idén om en period av kulturmission under arbetarklassens utveckling så låt oss begrunda den historiska växlingen inte av klasser utan av generationer. Deras kontinuitet uttrycks i det förhållandet att varje generation [...] lägger sin del till den tidigare kulturskatten. Men innan den kan göra det måste varje ny generation gå igenom en lärotid. Den tillägnar sig den förefintliga kulturen, formar om den på sitt eget sätt och gör den mer eller mindre olik den föregående generationens. Men denna tillägnelse är inte ännu en nyskapelse, dvs. den har inte skapat nya kulturella värden utan bara en förutsättning för dem. [...] Låt oss inte heller glömma att de övre lagren av borgarklassens tredje statsmakt gick igenom sin kulturella lärotid under det feodala samhällets tak; att den medan den ännu låg i det feodala samhällets sköte gick förbi de gamla styrande statsmakterna kulturellt och blev kulturskapare innan den kom till makten. Det är annorlunda med proletariatet i allmänhet och med det ryska proletariatet i synnerhet. Proletariatet är tvunget att ta makten innan det tillägnar sig den borgerliga kulturens grundläggande element; det är tvunget att kasta det borgerliga samhället överända med revolution av just den orsaken att samhället inte låter det få tillträde till kulturen.”³²

Vid genomläsningen av detta kan man undra hur det kom sig att en sådan konvergens i de bådas sätt att tänka inte konkret utmynnade i ett manifest liknande det som senare skulle bli fallet efter mötet mellan Trotskij och Breton i Mexiko. Det kan finnas flera förklaringar till detta. Det politiska läget 1933, då förutsättningarna för den revolutionära explosionen i Frankrike 1936 började skönjas, liknade på intet vis läget det mycket svarta året 1938, som skulle utmynna i Münchenöverenskommelsen. 1933 framstod inte behovet av ett manifest och en samling av intellektuella till försvar av konstens oberoende som något tvingande. Fascismen hade bara tagit sina första steg i likvideringen av arbetarrörelsen i Tyskland och jakten på ”urartad konst”. Men ett år före Kirovaffären var det framför allt så att varken Malraux eller Trotskij hade någon närmare uppfattning om hur byråkratin kvävde konsten i Sovjetunionen och en otillräcklig kunskap om förföljelserna av författare och konstnärer som vägrade foga sig i den officiella konsten. Men det fanns kanske ytterligare en orsak: det kan ha varit så att Trotskij inte känt en tillräckligt djup samhörighet med författaren i de viktiga politiska frågorna för att gå längre än till ett tillfälligt meningsutbyte. Malraux´ filosofiska grundsyn var i Trotskijns ögon förmodligen alltför långt ifrån den dialektiska materialismen, som Breton däremot öppet åberopade sig på, vilket hade stor betydelse för det exceptionella samarbetet i Coyoacán i juli 1938. Det råder ingen tvekan om att Trotskij upplevt en viss olust inför Malraux´ metafysiska strävan, vilket också framgår av det brev han skrev till Breton:

”Jag har inte utan intresse följt hans första steg på det litterära området. Redan då fanns det hos honom ett starkt inslag av poserande och tillgjordhet. Tämmligen ofta kände man sig illa till mods inför hans letande, anspråksfullt kylig, efter heroismen hos medmänniskan. Men det går inte att fränkänna honom begåvning.”³³

³⁰ Ibidem.

³¹ A Malraux, ”L’art n’est pas une pierre”, intervju med sovjetiska journalister, augusti 1934, *Cahiers de l’Herne*, sid. 287.

³² Trotskij, *Litteratur och revolution*.

³³ Trotskij till Breton, 22 december 1938, *Clé*, n° 2, januari 1939. Återgivet i ny version i Trotskij, *Œuvres*, 19, sid. 279-281.

Myt och historia

Det är lätt att förstå Trotskij's känsla av obehag inför Malraux' inriktning, som mer liknade en Dostojevskij eller en Nietzsche än en Marx. Malraux var framför allt en författare, som ansåg att "historiehjälten är bror till romanhjälten".³⁴ Han ville på samma gång befinna sig i myten och i historien, inte helt fritt från en viss ambivalens, något han själv påpekat. I själva verket tog Malraux' historieuppfattning samtidigt avstamp hos såväl Marx som hos Nietzsche, med en klar böjelse för den senare, som var "var den störste irrationalisten i sin epok", som han uttryckte det för Jean Vilar Det irrationella och subjektiviteten ger näring åt myten och spelar ingen större roll i den Historia där determinismen råder.

Historikern står i likhet med konstnären inför nödvändigheten av att rekonstruera verkligheten, men som Trotskij såg det måste en marxistisk historiker ta sig an historien som en vetenskap om de objektiva lagarna för mänskliga relationer, han måste gå in för att avslöja "den samhällliga determinismen" i historiska händelser. Historien är inget slutet rum där man mäter dokument eller moralregler; "historien är en vetenskap som inte är mindre objektiv än fysiologi".³⁵ Malraux däremot vände sig mot social determinism, han hade aldrig i grunden godtagit marxismens teori om klasskampen eller den historiska materialismen, som för honom var något främmande. Som han såg det hade inte historien någon på förhand bestämd mening: "Vi blir människor bara genom tänkandet; vi tänker bara det som historien låter oss tänka, och förmodligen har den ingen mening", skriver Malraux.³⁶ Malraux var ingen marxist, även om han beundrade historikern Trotskij i *Ryska revolutionens historia*, historien kan inte förklara det absurda och den död som fascinerade romanfigurerna hos Malraux, sådana som Garin, Hong, Chen och Kyo.

För Trotskij var revolutionens historia främst skildringen av "hur massorna med våld tränger in på den terräng där deras egna öden avgörs", medan revolutionen av författaren uppfattades som en tragisk händelse i mänsklighetens livshistoria, något som gav möjlighet att övervinna det absurda i livssituationen och uppnå värdighet. Det var förmodligen skälet till hans underskattning av motsättningarna inom revolutionen, som återspeglades i individernas sätt att tänka och partiernas agerande. Här är det viktigt att inse hur Malraux försökte hävda att revolutionen var en och odelbar, trots allt han kände till om den kinesiska revolutionen. I *Marianne* skrev han följande om de sovjetiska massorna: "Trots allt som kommer att bli sagt, tryckt, utropat, är den ryska revolutionen för dem ett block."³⁷ Malraux valde Myten och inte den historiska verkligheten. På denna punkt hade Trotskij rakt motsatt uppfattning. Malraux hade säkert läst följande rader av Trotskij i förordet till *Ryska revolutionens historia*:

"De ofta citerade orden av Clemenceau, att det är nödvändigt att fatta revolutionen *en bloc*, som en helhet, är i bästa fall en fyndig undanflykt. Hur kan man fatta något som helhet vars väsen består av splittring?"³⁸

Detta synsätt ger oss kanske förklaringen till det val Malraux skulle göra i Spanien och hans ihärdiga försök att tysta ner motsättningarna inom det republikanska lägret, inte i syfte att gynna en seger för revolutionen utan en militär seger över Franco.

Brytningen

Det blev det spanska dramat och de blodiga avrättningarna vid Moskvarättegångarna, med en förlängning ända till Spanien, som skulle leda till den definitiva brytningen mellan Trotskij och Malraux. Tyvärr är det inte här möjligt att analysera Malraux' politiska hållning i Spanien. Vi tar heller inte upp den analys som återfinns i *Förtvivla ej*,* som sannolikt ger de avgörande nycklarna

³⁴ Malraux, *La corde et les souris*, Gallimard, Folio, sid. 176.

³⁵ Trotskij, [Vad är historisk objektivitet?](#), 1 april 1933

³⁶ Malraux, *Les Noyers de l'Altenburg*, sid. 141.

³⁷ Malraux, "Trotsky", *a.a.*

³⁸ Trotskij, Förord till [Ryska revolutionens historia del 1](#).

* Den första utgåvan på svenska kom ut först 1957. – Red

till hans inställning. Vi ska nöja oss med att kortfattat sammanfatta hur brytningen gick till och vad den handlade om. Malraux´ inställning till Moskvarättegångarna skulle spela en större roll än hans stöd till folkfronten i Spanien för den våldsamma polemik som uppstod mellan Malraux och Trotskij 1937.

Den 2 september 1936, några dagar efter den första Moskvarättegången mot Zinovjev-Kamenev, vände sig Leon Sedov, Trotskijs son, till författaren:

”Kära kamrat Malraux.

Rättegången i Moskva och de avrättningar som följde är ett av de största brott som begåtts i historien. Är det då möjligt för en man som Malraux att tiga?”³⁹

Malraux svarade inte på Sedovs enträgna vädjan och inte heller på den som gjordes av *Le Comité pour l'enquête sur le procès de Moscou*, som bildats i början av oktober av Marguerite Rosmer och Marcel Martinet och som Jean Giono, Victor Marguerite och André Breton anslöt sig till. Men efter den andra rättegången, mot Radek-Pjatakov i januari 1937, var Trotskij i omedelbart behov av Malraux´ vittnesmål för att kunna smula sönder GPU:s falska anklagelser och manipulationer, framför allt hans påstådda möte i juli 1933 med Vladimir Romm i Bois de Boulogne, då han i själva verket befann sig i Royan. Men i samma ögonblick som man, under oerhörd svårigheter, höll på att upprätta en internationell undersökningskommission under ledningen av den gamle amerikanske filosofen John Dewey för att förhöra Trotskij åkte Malraux till USA på en propagandaturne till förmån för den spanska republikens regering. Det var den intervju Malraux då gav den mexikanska tidningen *El Nacional* som utlöste fientligheterna med Trotskij. Tillfrågad av journalisten om sin syn på Trotskij, trotskismen i Sovjetunionen och Moskvarättegångarna förklarade Malraux att man måste skilja mellan Trotskij, trotskismen och trotskisterna beroende på vilket land det handlade om. På frågan om rättegångarna svarade han att i Spanien ”står mänsklighetens öde på spel” och att man måste ”sätta de teoretiska frågorna åt sidan” och helt och hållet inrikta sig på att försvara det spanska folket. Det var, fortsatte Malraux, ”närmast kriminellt att slösa bort timmar och månader på att spekulera om saker som kunde vänta [...] eftersom det mest angelägna var att offra sitt liv för Spanien, i ett läge då landets söner utgöt sitt blod, genom en gigantisk kamp mot de mest barbariska och omänskliga krafterna.”⁴⁰

I februari 1937 var New York centrum för konfrontationer mellan anhängare och motståndare till den internationella undersökningskommissionen. Trotskij ansåg att Malraux kunde spela en roll. Kanske hade han överskattat honom. Trotskij upprördes över den intervju som publicerades i *El Nacional*. Han anklagade Malraux för att ”bedriva en försvarskampanj för Stalin-Vysjinskijs juridiska ansträngningar”.⁴¹ Konflikten förvärrades sedan författaren replikerat och betecknat rättegångarna som Trotskijs ”personliga drama”. Den senares upprördhet nådde nu sin kulmen: för honom stod det klart att Malraux i USA var ute efter att ”avleda den allmänna opinionen från bedrägeriet och de enorma morderna i annan riktning”.⁴²

I den kusliga tragedi som utspelades i Spanien och Sovjetunionen, mitt bland revolutionens och kontrarevolutionens krafter där människor obarmhärtigt maldes ned, kunde inte myten och historien längre samexistera. Det gällde att välja sida. Från och med nu skulle deras vägar för alltid vara skilda, även om författaren till *Antimemoarer* tilldelade den gamle revolutionären, ”den Gamle på berget”, en plats på sitt imaginära Panteon.

Översättning: Björn Erik Rosin

³⁹ Archives de l'Institut Léon Trotsky.

⁴⁰ *El Nacional*, 1 mars 1937.

⁴¹ [Om en intervju med André Malraux](#), 8 mars 1937.

⁴² Trotskij, [Några konkreta frågor till herr Malraux](#), 13 mars 1937.